मुस्लिम समाजातील महिलांचा सामाजिक व शैक्षणिक स्थितीचा समाजशास्त्रीय अभ्यास

विशेष संदर्भ : लातूर जिल्हा

प्रस्तावना:

भारतीय समाज मुख्यत: पुरुषप्रधान राहिला आहे. अर्थात, केरळमधील नायर, मंगळूरमधील शेट्टी, बंगाली समाज व काही भटक्या जमातींमध्ये स्त्रीप्रधानतेचे प्रमाण दिसते. परंतु, सर्वसामान्यपणे विचार करता, भारतीय समाजामध्ये स्त्रियांना दुय्यम स्थान असल्याचे प्रकर्षाने जाणवते. तद्वतच, अनेक रूढी, परंपरा (अनेक धर्मातील) यांमुळे स्त्रियांवर अन्याय, शोषण, सामाजिक विभक्तीकरण झाल्याचे दिसते. स्त्रियांना सार्वजनिक जीवनातील सहभाग नाकारण्यात आला. या पाश्र्वभूमीवर भारतात स्त्रियांची भूमिका, त्यांचे शोषण, न्याय अधिकार यावर आधारित चळवळी व संघटना उभ्या राहिल्या. भारतातील स्त्री-चळवळीचे तीन टप्पे करता येतील- पहिला टप्पा (१८३०-१९१५); दुसरा टप्पा (१९१५-१९४७) तिसरा टप्पा (१९४७ पासून पुढे).

पहिल्या टप्प्यामध्ये मुख्यत: काही पुरोगामी पुरुषांच्या पुढाकारामुळे महत्त्वाचे बदल घडताना दिसतात. यामध्ये सती-बंदी (१८२९), विधवा पुनर्विवाह कायदेशीर मान्यता (१८५६), स्त्रीभ्रूणहत्या प्रतिबंध (१८७०), आंतरजमातीय विवाहास मान्यता (१८७२) संमतीवयामध्ये वाढ (१८९१) यांचा समावेश होतो. यासंदर्भात ईश्वरचंद्र विद्यासागर, वीरेशलिंगम पंतुलू, पंडिता रमाबाई, राजा राममोहन रॉय, धोंडो केशव कर्वे, सुब्बलक्ष्मी, जोतिबा- सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य महत्त्वाचे ठरते.

स्वातंत्र्योत्तर काळातील स्त्री-चळवळीचे पुन्हा तीन टप्पे करता येतील. १९४७ पासून ते १९७० च्या दशकापर्यंत राष्ट्र बांधणीच्या कार्याला प्राधान्य दिले गेले. अर्थात संविधानात अंतर्भूत मूलभूत हक्क व राज्याची मार्गदर्शक तत्त्वे यांमध्ये स्त्रियांचे हक्क व अधिकार यांना योग्य न्याय देण्याचा प्रयत्न केला गेला. पण, या तरतुदींच्या अंमलबजावणीतील अपयशामुळे १९७० च्या दशकात स्त्री-चळवळीचा स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील दुसरा टप्पा सुरू झाला. या टप्प्यामध्ये असमान वेतन, स्त्रियांचे 'अकुशल' कामगारांत वर्गीकरण, विनामोबदला श्रम, सामाजिक संस्थांमधील (जात, धर्म, वर्ग, कुटुंब इत्यादी) सत्तेच्या संरचनेतली पुरुषी वर्चस्व या समस्यावर भर होता. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील २१ व्या शतकातील टप्प्यामध्ये स्त्री-चळवळ स्त्री-पुरुष समानतेच्या पलीकडे जाऊन स्त्रियांची वैयक्तिक जीवन ठरवण्याची सत्ता व त्यांचे सक्षमीकरण यांसारख्या मुद्द्यावर प्रकाश टाकते. भारतामध्ये स्त्री-चळवळीचा एक प्रवाह वरील आढाव्यावरून स्पष्ट होतो. आजही अनेक गंभीर स्त्री-समस्या भारतीय समाजासमोर उभ्या आहेत. रूढी- परंपरांचा पगडा, प्रत्येक धर्मातील खासगी जीवन नियंत्रित करणारे धार्मिक कायदे (धर्मशास्त्र, शरीया, इ.) विपरीत स्त्री-पुरुष प्रमाण (९३३ : १०००), समान नागरी कायद्याचा अभाव, कौटुंबिक हिंसा, हुंडाबळी, बलात्काराच्या घटना, नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांचे प्रश्न यांसारख्या समस्यांना स्त्री-समाजाला आजही तोंड द्यावे लागते. या समस्यांचे आकलन व त्यावरील उपाय यांचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

भारतीय समाजामध्ये स्त्री-समस्यांना इतरही आयाम आहेत. वेगवेगळ्या वर्गातील, जाती- जमातीमधील, प्रदेशामधील स्त्री-समस्यांचे स्वरूप वेगवेगळे आहे. शहरी स्त्रियांच्या समस्या, ग्रामीण व शेतमजूर असणाऱ्या स्त्रियांच्या समस्या, भटक्या व आदिवासी समाजातील स्त्रियांच्या समस्या वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या आहेत.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर महिलांच्या स्थितीत जास्तीत जास्त सुधारणा करण्याच्या उद्देशाने सरकारने विविध पावले उचलली आहेत आणि सामाजिक न्यायासाठी अनेक कायदे केले आहेत. घटनेनुसार जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषांइतकाच महिलांना पुढे जाण्याचा अधिकार आहे. स्त्री असल्याने तिला कोणतेही कार्यक्षेत्र

स्वीकारण्यापासून रोखता येत नाही. सरकारच्या कृपेने कुटुंबात त्यांचे स्थान अधिक मजबूत झाल्याने तिला आता वडिलोपार्जित संपत्तीत समान हक्क मिळाला आहे. पतीकडून सतत होणारे शोषण, अत्याचार आणि छळ टाळण्यासाठी, सरकारने लागू केलेल्या कायद्यानुसार सरकार घटस्फोट आणि पुनर्विवाह करू शकते. पडदा पद्धत, बालविवाह वगैरे धार - हळुहळू संपत चालली आहे. स्त्री शिक्षणाचा विस्तार झपाट्याने होत आहे. शिक्षण घेतल्यानंतर ती देश आणि जातीची उन्नतीही करत आहे.

दर्जा :

दर्जा हा सामाजिक स्थानाचा एक पैलू आहे प्रत्येक समाजात विविध सामाजिक स्थाने असतात या स्थानाला दोन पैलू असतात त्यातील पहिला पैलू म्हणजे हक्क आणि विशेष अधिकार होय विशिष्ट अशा सामाजिक स्थानाशी संबंधित असलेले हक्क व विशेष अधिकार म्हणजे दर्जा होय

दर्जाच्या व्याख्या

1.राल्फ लिंटन

"समाज व्यवस्थेत विशिष्ट काळी एखाद्या व्यक्तीला जे स्थान प्राप्त होते त्या स्थानाला दर्जा असे म्हणतात."

2.टॉलकॉट पार्सन्स

"भूमिकेचा स्थानात्मक पैलू म्हणजे दर्जा होय."

3. एलियट व मेरिल

"व्यक्तीला समूहामध्ये लिंग,वय, कुटुंब, वर्ग,व्यवसाय विवाह आणि कर्तृत्वामुळे जे स्थान मिळते त्यास दर्जा असे म्हणतात."

भूमिकेच्या व्याख्या

भूमिका हा सामाजिक स्थानाचा दुसरा पैलू आहे ज्यात कर्तव्य आणि जबाबदाऱ्यांचा समावेश होतो यावरून व्यक्तीला समाजात जे स्थान प्राप्त झाले आहे त्या स्थानाशी संबंधित असलेली कर्तव्य आणि जबाबदाऱ्या म्हणजे भूमिका होय.

1. टॉलकॉट पार्सन्स:

" कृतीत रूपांतर झालेल्या दर्जाला भूमिका असे म्हणतात

2. राल्फ लिंटन:

"भूमिका म्हणजे दर्जाचा घटत्यात्मक पैलू होय."

3. ब्लूम व सेल्ज़नीक:

" सामाजिक स्थानाशी संबंधित वर्तन प्रतिमानाचा सामाजिक भूमिका असे म्हणतात."

व्यक्तीला समूहात जशी अनेक दर्जा असतात त्याप्रमाणेच व्यक्तीला एकाच दर्जाशी संबंधित अनेक भूमिका पार पाडाव्या लागतात तेव्हा अशा सर्व भूमिकांना एकत्र स्पष्ट करण्यासाठी भूमिका संच ही संकल्पना उपयोगात आणलेली आहे.

मुस्लिम शिक्षण पद्धतीचा इतिहास

भारतामध्ये इ. स. १२०० ते इ. स. १७०० या मध्ययुगीन कालावधीदरम्यान मुस्लिम राजवट होती. ती प्रामुख्याने दिल्ली सलतनत व मोगल काळ या दोन मुस्लिम राजसत्तांत विभागली होती; मात्र सुरुवातीच्या गझनी सुलतानांच्या काळात

शिक्षणाकडे फारसे कोणी लक्ष दिले नाही. पुढे मध्ययुगीन मुस्लिम काळातील शिक्षणाचा उदय धर्मप्रसारासाठी होऊ लागला. त्या वेळी शिक्षणाकडे धर्मप्रसाराचे एक प्रमुख व प्रभावी साधन म्हणून पाहिले जाई. शैक्षणिक आणि धार्मिक सूचनांचा आदर केला जाई. या काळात मुस्लिम शिक्षणाचा फारसा प्रसार झाला नसला, तरी मुस्लिमकालीन शिक्षण उत्तम प्रतीचे होते आणि मुसलमानी अंमलातील सुलतानांनी मक्तब (प्राथमिक विद्यालय), खानकाई, दरगाह आणि विशेषत: मद्रसा (महाविद्यालये) दिल्ली, लाहोर, आग्रा, जौनपूर येथे सुरू केल्या होत्या. केवळ दिल्लीत त्या वेळी एक हजारापेक्षा जास्त मद्रसा होत्या. या शैक्षणिक संस्थांमध्ये अरबी, फार्सी, मुसलमानी, धर्मशास्त्र, न्यायशास्त्र यांचे मुल्ला-मौलवींकडून शिक्षण दिले जाई. मुसलमान अध्यापक आणि धर्मवेत्त्यांना सरकारकडून मानधन मिळत असे. लहान खेड्यांतील आणि शहरांतील मुसलमानी वस्त्यांत मक्तबा असत.

शिक्षणाची सुरुवात 'बिस्मिल्लाह' या संस्कारान होत असे. उत्तम हस्ताक्षर, निर्दोश शब्दोच्चार, वाचन, लेखन, पाठांतर, गणित व कुराणातील आयते यांवर भर दिला जात असे. मद्रसांमध्ये उच्च शिक्षणाची सोय होती. याठिकाणी कुराण, हदीस (पैगंबरांची वाचने), मुसलमानी विधी आणि अरबी भाषा प्रामुख्याने शिकविली जात. शिवाय व्याकरण, तर्कशास्त्र, धर्मशास्त्र, भौतिकिशास्त्र, साहित्य, न्याय तत्त्वे, विज्ञान व युनानी यांचा उच्च शिक्षणात समावेश होता. फार्सी व अरेबिक भाषा हे शिक्षणाचे माध्यम होते. पुढे मोगल काळात (१५२६ - १७०७) सर्वसामान्यांच्या शिक्षणासाठी प्रयत्न केले, तरी सरकारमान्य विद्यालये थोडीच होती. उच्च शिक्षणासाठी नंतरच्या सम्राटांनी विधायक प्रयत्नही केले नाहीत. ग्रामीण भागात मशिदीतून मक्तब असत. त्यांतून मुख्यत्वे धार्मिक शिक्षणावर भर असे. मक्तब व मद्रसा (Madrasa) हीच मुसलमानांची खरी शैक्षणिक केंद्रे होती. अकबर, शहाजहान व जहाँआरा यांनी आग्रा येथे मद्रसे स्थापन केले. आग्रा, दिल्ली, जौनपूर, सियालकोट, अहमदाबाद ही इस्लामची अध्ययनाची केंद्रे होती.

इस्लाम धर्म (Islam Religion) याचा प्रसार करणे, ऐहिक जीवनात प्रगती करणे ही तत्कालीन शिक्षणाची ध्येये होती. ती साध्य करण्यासाठी विद्वान लोकांची

शिक्षक पदावर नेमणूक केली जाई. जुन्या शिक्षकांचे अनुकरण करून नवीन शिक्षक तयार होत. शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या अडचणी सोडवीत व त्यांना वेळोवेळी प्रोत्साहन देत. विद्यार्थ्यांमधून हूशार विद्यार्थ्यांची निवड करून त्यांच्याकडून इतर विद्यार्थ्यांना शिकविले जात असे. याप्रमाणे वर्गनायक पद्धती अस्तित्वात होती. तेथे शिक्षक व विद्यार्थी एकत्र राहात असल्यामुळे त्यांच्यात पिता-पुत्रांप्रमाणे संबंध होते. कडक शिस्तीवर भर दिला जाई. सुखी जीवन व धार्मिक शिक्षण यांचा समन्वय साधण्याचा प्रयत्न मुस्लिमकालीन शिक्षणपद्धतीत केला गेला.

जो ज्ञानाचा शोध घेतो, तो अल्लाची उपासना करतो' अशी मुस्लिमांची श्रद्धा असल्यामुळे सक्तीच्या शिक्षणावर भर दिला जात असे. भारतात मुस्लिम सत्तेच्या स्थापनेपूर्वीच अन्य देशात मुस्लिम शिक्षणाला सुरवात झाली होती. मुहम्मद घोरी (Muhammad Ghori) यांने भारतात अजमेर येथे मद्रसा स्थापन केली. फिरोजशाह यांनी मुस्लिम शिक्षणाचा विकास करण्याकरिता सुमारे तीस मद्रसा सुरू केल्या. दिल्लीतील फिरोझशाह मद्रसात शेख अब्दुल्ला नावाच्या विद्वान प्राचार्याने तर्कशास्त्र विषयाचा विस्तार करून त्यात काजी अझुद्दीन यांच्या मतल ग्रंथाचा समावेश केला. जौनपूर हे मुस्लिम शिक्षणाचे महत्त्वाचे केंद्र होते. मशिदीमध्ये छात्रालये होती. मद्रसा प्रामुख्याने शहरीभागातच होत्या. महमूद गावान यांनी १४७९ मध्ये बीदर (कर्नाटक) येथे स्थापन केलेल्या मद्रसा अल्पावधीत नावारूपास आल्या. इ. स. १५२० मध्ये जयपूरजवळील नरनौ या गावात शेर शहा यांनी एक मद्रसा सुरू केली. नरेंद्रनाथ यांच्या उल्लेखावरून अकबराच्या कारकिर्दीत (१५४२ - १६०५) हिंदू व मुसलमान एकाच मद्रसात फार्सी भाषा शिकत होते. अकबर बादशाहच्या आणि त्यानंतरच्या काळात मद्रसात धर्मशास्त्राशिवाय तर्कशास्त्र व तत्त्वज्ञान यांसारख्या बुद्धिप्रधान विषयांना योग्य तो मान दिला जात असे. तसेच फार्सी साहित्यातील गुलिस्तान बोस्तान आणि दिवाणी हाफिज सारखे ग्रंथ शिकविले जात. सम्राट अकबर (Akbar) यांनी आपल्या काळात अनेक शैक्षणिक बदल व सुधारणा केल्या होत्या. त्यांना शिक्षणात फार रूची होती. त्यांनी मुस्लिम अभ्यासक्रमात भारतीय तत्त्वज्ञान, नीतिशास्त्र, भौतिकशास्त्र, राज्यशास्त्र इत्यादी जीवनाभिमुख विषयांचा समावेश केला होता. भाषा मंडळ स्थापन करून अन्य भाषिक उत्कृष्ठ ग्रंथांचे फार्सीमध्ये भाषांतर करून घेतले. त्यांच्या काळात

मुस्लिम पाठ्यक्रम लवचिक होता. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना आपल्या आवडीनुसार शिकता येत असे.

भारतात आग्रा, फतेपूर-सीक्री, दिल्ली, जौनपूर, सियालकोट, अजमीर (अजमेर), लखनौ, गुलबर्गा, विजापूर, गोवळकोंडा, हैदराबाद इत्यादी ठिकाणी मुस्लिम शिक्षणाची केंद्रे होती.

महिलांची सद्यकालीन शैक्षणिक स्थिती

महिलांमध्ये उच्च शिक्षण असूनही, भारतात महिलांच्या रोजगाराचे प्रमाण खूपच कमी आहे. जागतिक बँकेने संकलित केलेल्या आकडेवारीनुसार, 2010 ते 2020 या कालावधीत भारतातील नोकरदार महिलांची संख्या 24 टक्क्यांवरून 18 टक्क्यांवर घसरली आहे. त्याचप्रमाणे ऑक्सफॅम इंडियाने जारी केलेल्या भारतातील भेदभाव अहवाल 2022 मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे की, भारतातील महिलांकडे समान शैक्षणिक क्षमता असूनही पुरुष म्हणून पात्रता आणि कामाचा अनुभव, सामाजिक आणि नियोक्त्यांच्या पूर्वग्रहांमुळे भेदभाव केला जाईल. त्याचप्रमाणे, STEM मध्ये महिला पदवीधरांच्या निर्मितीमध्ये भारत जगात अव्वल असला तरी त्यांना रोजगार देण्यामध्ये ते 19व्या क्रमांकावर आहे. हे आकडे इतर फील्डमध्येही खरे आहेत. दरवर्षी पदवीधर होणाऱ्या महिला आणि कार्यक्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्यांची संख्या यातील विस्तीर्ण तफावत हा अत्यंत महत्त्वाचा मुद्दा आहे ज्याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे. या लेखाचा उद्देश पुढे संभाव्य मार्ग पाहताना या आव्हानाचे गंभीरपणे विश्लेषण करणे आहे.

शिक्षण : सतत प्रगती

साक्षरतेच्या बाबतीत भारताचे सध्याचे लैंगिक अंतर 2016 च्या जागतिक सरासरीच्या दुप्पट आणि कमी-मध्यम-उत्पन्न असलेल्या देशांच्या तुलनेत जास्त आहे. नॅशनल सॅम्पल सर्व्हे ऑफिस (NSSO) च्या आकडेवारीनुसार 2017-18 मध्ये

भारतातील 186 दशलक्ष स्त्रिया कोणत्याही भाषेत साधे वाक्यही लिहू शकत नाहीत. ही आकडेवारी लक्ष वेधून घेणारी आहे, हे दर्शविते की भारत 2030 पर्यंत चौथे शाश्वत विकास लक्ष्य (SDG) - “समावेशक आणि न्याय्य दर्जाचे शिक्षण” आणि “सर्वांसाठी आयुष्यभर शिकण्याच्या संधी” साध्य करण्यापासून दूर आहे.

विशेष म्हणजे, उच्च शैक्षणिक संस्थांमधील महिला विद्यार्थ्यांचे एकूण नोंदणी प्रमाण 27.3 टक्के आहे, जे अखिल भारतीय उच्च शिक्षणावरील सर्वेक्षण (AISHE) 2019-20 नुसार, पुरुष विद्यार्थ्यांपेक्षा जास्त आहे जे 26.9 टक्के आहे. त्याच सर्वेक्षणात असे नमूद केले आहे की उच्च शैक्षणिक संस्थांमधील एकूण नोंदणीपैकी 49 टक्के महिला आहेत (जवळपास 18.9 दशलक्ष) आणि दूरस्थ शिक्षण संस्थांमधील 44.5 टक्के नोंदणी देखील महिला आहेत. तथापि, राष्ट्रीय महत्त्वाच्या संस्थांनंतर डीम्ड युनिव्हर्सिटी आणि राज्य खाजगी विद्यापीठांमध्ये, महिला विद्यार्थ्यांचा वाटा सर्वात कमी आहे. येथे लक्षात घेण्यासारखे आहे की या संस्था इतरांच्या तुलनेत मोठ्या प्रमाणात प्लेसमेंट करतात.

भारत, तिसऱ्या जगातील एक विकसनशील देश, विविध क्षेत्रांमध्ये महिलांविरुद्ध भेदभावाचा सामना करत आहे आणि जुन्या पितृसत्ताक वृत्ती आणि चालीरीतींनी स्त्रियांसाठी अधिक अडथळे निर्माण केले आहेत. साक्षरता दर आणि महिलांच्या शिक्षणाच्या बाबतीत देश प्रगती करत असला, तरी ग्रामीण भागातील प्राथमिक शाळा स्तरावर महिलांच्या गळतीचे प्रमाण जास्त आहे आणि जे उच्च शिक्षण घेऊ इच्छितात ते नेहमीच काम करत नाहीत, त्यामुळे त्यांच्या संख्येतील दरी रुंदावत आहे. पदवीधर आणि कार्यक्षेत्रात प्रवेश करणाऱ्या महिला कमी आहेत.

एकविसाव्या शतकात महिलांनी विविध क्षेत्रे पादाक्रांत केली असली तरी भारतासारख्या प्रगत देशात महिला साक्षरतेचे प्रमाण ६४.६ टक्के असून, ३५.४ टक्के महिला निरक्षर आहेत. आपण शंभरीच्या उंबरठ्यापर्यंत पोहोचू शकलेलो नाही. साक्षर महिलांपैकी ४६.०५ टक्के महिला बारावीपेक्षा कमी शिकलेल्या आहेत. पहिली ते दहावीपर्यंतचे शिक्षण पूर्ण करणाऱ्या महिलांची संख्या वाढली असली तरी दहावी ते बारावीच्या शिक्षणातील मुलींची टक्केवारी कमी झाली आहे. केवळ ५०.६८ टक्के

महिलांनी पदवीपर्यंतचे शिक्षण पूर्ण केले आहे, तर ४९.३२ टक्के महिलांना शिक्षण अर्धवट सोडावे लागले आहे. विवाह आणि आर्थिक समस्या ही शिक्षण थांबविण्याची प्रमुख कारणे असल्याचे समोर आले आहे. 'दृष्टी स्त्री अध्ययन प्रबोधन केंद्रातर्फे 'भारतातील महिलांची स्थिती' या विषयावर करण्यात आलेल्या राष्ट्रव्यापी अध्ययन अहवालातून हे निष्कर्ष पुढे आले आहेत. शिक्षण, रोजगार आणि आरोग्य या तीन विषयांवर अभ्यासामध्ये लक्ष्य केंद्रित करण्यात आले होते. यामध्ये १८ वर्षे आणि त्यापुढील वयाच्या महिलांचा विचार करण्यात आला. देशातील उत्तर, दक्षिण, पश्चिम, पूर्व आणि ईशान्य हे पाच विभाग, २९ राज्ये, ५ केंद्रशासित प्रदेशातील ४६४ जिल्ह्यांमध्ये ७ हजारांपेक्षा जास्त महिला कार्यकर्त्यांच्या प्रत्यक्ष सहभागातून शास्त्रीय पद्धतीने हा अभ्यास करण्यात आला. यामध्ये एकूण ७४ हजार ९५ महिलांशी प्रत्यक्ष संवाद साधण्यात आला. त्यातील ७ हजार ६७५ मुली या १८ वर्षांखालील आहेत. या अभ्यासात सहभागी झालेल्या महिला स्वयंसेवकांसाठी ५२१ प्रशिक्षण कार्यक्रम राबविण्यात आले असल्याची माहिती प्रकल्प संचालक डॉ. मनीषा कोठेकर यांनी दिली.'बेटी बचाओ, बेटी पढाओ' सारख्या अभियानांमुळे मुलींची पावले शाळांकडे वळली असल्याचे सकारात्मक चित्र पाहायला मिळत असले तरी अद्यापही मुलींच्या शिक्षणाने शंभरी गाठलेली नाही. अजूनही महिला साक्षरतेचे प्रमाण हे केवळ ६४.६ टक्के इतकेच आहे. दुर्दैवाची बाब म्हणजे महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागातील भटक्या जमातीतील २५ वर्षांपुढील वयाच्या महिलांमध्ये १०० टक्के महिला निरक्षर आहेत. आदिवासी महिलांमधील साक्षरतेचे प्रमाण (४९.३५ टक्के) अनुसूचित जातीतील महिलांच्या साक्षरतेच्या प्रमाणापेक्षा कमी असल्याचे निष्कर्ष अभ्यासातून समोर आले आहेत. विवाह आणि आर्थिक समस्यांमुळे महिलांना शिक्षण थांबवण्याची वेळकेवळ ५० टक्के महिलांनी पदवीपर्यंत शिक्षण पूर्ण केले असून, ४९.३२ टक्के महिलांना शिक्षण अर्धवट सोडावे लागले आहे. ३०.७६ टक्के महिलांनी माध्यमिक शाळेत असतानाच शिक्षण थांबविले. साधारणपणे माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक स्तरावर गळतीचे प्रमाण अधिक आहे. अनुसूचित जाती प्रवर्गातील महिलांनी माध्यमिक स्तरावर शिक्षण सोडले तर अनुसूचित जमातीतील बहुतेक महिलांनी प्राथमिक स्तरावरच शिक्षण थांबविले. विवाह, आर्थिक समस्या

आणि घराजवळ शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध नसणे तसेच कौटुंबिक जबाबदाऱ्या वाढल्याने शिक्षण घेता आलेले नाही. दरम्यान, खुल्या प्रवर्गातील महिलांनी पदवीचे शिक्षण घेतानाच आणि पदवीनंतर शिक्षण थांबवले.भारताची लोकसंख्या १२१.०६ कोटी इतकी आहे. त्यातील ४८.५ टक्के महिलांचे प्रमाण आहे. याचा अर्थ अर्धी लोकसंख्या महिलांची आहे. समाजाचा त्या महत्त्वपूर्ण घटक आहेत. सध्या त्यांची सामाजिक, शैक्षणिक स्थिती काय आहे? कोणत्या समस्या आहेत का? ही स्थिती जाणून घेणे गरजेचे आहे.

तरुणी आणि महिलांचे उच्च शिक्षणाचे प्रमाण

सध्या देशात सुमारे ३.५७ कोटी तरुण-तरुणी उच्च शिक्षण घेत आहेत. त्यामध्ये मुलांचे प्रमाण १.९ कोटी असून, मुलींचे प्रमाण १.६७ कोटी आहे. टक्केवारीच्या भाषेत बोलायचे झाल्यास, १८ ते २३ वयोगटातील उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांचे प्रमाण २५.२ टक्के आहे. मुलांसाठी हे प्रमाण २६ टक्के, तर मुलींसाठी ते २४.५ टक्के आहे. अनुसूचित जातींसाठी (एससी) ते २१.१ टक्के आणि अनुसूचित जमातींसाठी (एसटी) ते १५.४ टक्के आहे. एकूण उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांमधील अनुसूचित जातींतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण १४.२ टक्के असून, अनुसूचित जमातींतील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ५.१ टक्के आहे. इतर मागासवर्गीयांतील (ओबीसी) विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ३४.४ टक्के आहे. मुस्लिम अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांचे प्रमाण ४.९ टक्के असून, इतर अल्पसंख्याकांचे प्रमाण २.२ टक्के आहे. वंचित, उपेक्षित आणि मागास जातींमध्ये, तसेच अल्पसंख्याकांमध्ये उच्च शिक्षणाचे प्रमाण वाढविण्याची गरज यातून अधोरेखित होते.

या आकड्यांना केवळ शैक्षणिक पटसंख्येच्या दृष्टिकोनातून पाहून चालणार नाही. त्यांना सामाजिक महत्त्व आहे. गेल्या काही वर्षांत देशभरात अनेक पुढारलेल्या जातींमधून आरक्षणाची मागणी पुढे येत आहे. त्याचबरोबर अन्य समाजघटकांमध्येही अस्वस्थता आहे. या साऱ्यांचे मूळ शिक्षणात आणि रोजगारात

आहे. उच्च शिक्षण घेणाऱ्यांचे प्रमाण २५ टक्क्यांपर्यंत पोहोचला, याचा अर्थ असा, की ७५ टक्के तरुण-तरुणी अजूनही उच्च शिक्षण घेत नाहीत, असा होतो. डेमोग्राफिक डिव्हिडंडची भाषा बोलणाऱ्या भारतात उच्च शिक्षणाचा विस्तार अजूनही पुरेसा झालेला नाही, ही कटू वस्तुस्थिती आहे. सव्वाशे कोटींहून अधिक लोकसंख्या असलेल्या भारतात विद्यापीठांची संख्या अजूनही नऊशेच्या आत घुटमळते आहे. सुमारे चाळीस हजार महाविद्यालये आहेत आणि अकहा हजार उच्च शिक्षणसंस्था आहेत. प्रगत देशांच्या तुलनेत हे सर्व आकडे कमी भासतात. भारताच्या एक चतुर्थांश लोकसंख्या असलेल्या अमेरिकेत अडीच हजारांहून अधिक विद्यापीठे आहेत, तर ज्याच्याशी भारताची तुलना होते, त्या चीनमध्येही दोन हजारांहून अधिक विद्यापीठे आहेत. भारताला किती मोठा पल्ला गाठायचा आहे, हे यातून स्पष्ट होते. मात्र, त्यासाठी सरकारला शिक्षणावरील खर्च वाढवावा लागणार आहेसमाजातील सर्व घटकांमध्ये उच्च शिक्षणाचे प्रमाण वाढविणे, शिक्षणाची गुणवत्ता उंचावणे, विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्ये आणि रोजगारक्षमता विकसित करणे आणि त्याचबरोबर एक स्वतंत्र नागरिक म्हणून त्यांचा दृष्टिकोन विकसित करणे ही आपल्यासमोरील आव्हाने आहेत. ती कशा प्रकारे पेलली जात आहेत, हे खरे तर वेगळे सांगण्याची गरज नाही. एकूण देशांतर्गत उत्पादनाच्या सहा टक्के रक्कम शिक्षणासाठी देण्याची कोठारी आयोगाची तरतूद पन्नास वर्षांनंतरही कागदावरच आहे. उच्च शिक्षणाच्या क्षेत्रात तर सरकारकडून तुलनेत होणारा खर्च कमी झाला आहे. खासगीकरणाद्वारेच शिक्षणविस्तार हे जणू सूत्रच बनले आहे. बहुतेक सर्व व्यावसायिक शाखांमधील उच्च शिक्षण खासगी क्षेत्राकडे असून, तेथील शुल्काची रक्कम सर्वसामान्यांच्या आवाक्यात नाही. यामुळेच उच्च शिक्षणाचा बाजार बनला आहे. प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षणात याहून वेगळी स्थिती नाही. दहावीपर्यंत विद्यार्थी गळतीचे प्रमाण कमी झाले असले आणि दहावी उत्तीर्णांचे प्रमाण वाढले असले, तरी इंग्रजी शाळांचे प्रस्थ वाढले आहे. यांपैकी बहुतेक शाळा खासगी क्षेत्रातील आहेत. तेथील शुल्कही सर्वसामान्यांना परवडणारे नाहीत. शिक्षण हक्क कायद्याची अंमलबजावणी होत असली, तरी त्यातील काही तरतुदींना वेगवेगळ्या

प्रकारे नख लावले जात आहे. कमी पटसंख्येच्या शाळा बंद करण्याचा राज्य सरकारचा निर्णयही शिक्षणहक्काला छेद देणारा आहे.

मुस्लिम तरुणी आणि महिलांची सामाजिक स्थिती

भारतीय समाजशास्त्रीय सामाजिक सामाजिक संबंधांमध्ये महिलांची भूमिका, समाजातील त्यांची स्थिती आणि भारतीय अल्पसंख्य आणि बहुसंख्य समुदाय यांच्यातील संबंधांची उपेक्षा करतो. भारतीय संस्थां आणि सांस्कृतिक लोकशाहींनी भारतीय महिलांची भूमिकेला अधीन बनवलेली आहे. रूढ़िवादी मुस्लिम सांस्कृतिक ओळखिच्या प्रतीकांच्या रूपात महिलांची निम्न स्थिती कायम आहे. परंतु जीवनाचे सामान्य स्वरूप, सामाजिक स्तरीकरण आणि महिलांमधील रूढ़ी-परंपरा आणि दृष्टिकोनावर हिंदू प्रभाव समाप्त करण्यास अपयशी ठरते. मुसलमान कुरान आणि हदीस सेवादवादी आदर्श आणि विश्वास ठेवतात. परंतु भारतीय महिला हिंदू कोड बिल अंतर्गत जो महिलांना समान अधिकार देते, बहुतेक महिलांना मुस्लिम पर्सनल लॉ च्या अंतर्गत प्रतिबंधित आहेत. जो मुस्लिम धर्मग्रंथांशी अनभिज्ञ आहेत, ते सामाजिक समायोजन, बदल आणि बदलासाठी शरीयतने नियुक्त केलेले आहेत. खरं तर, भारतीय समुदाय चार वेगवेगळ्या शरीयतांचे का पालन करतात: हनफ़ी, शाफ़ी, हम्बाली आणि मलिकी. इस्लामी विद्वानांचा मते शरीयत अपरिवर्तनीय आहे.बहुविवाह वास्तविकता आणि कठोरता प्रचलित असमान आहे की सर्व घटकांशी समान व्यवहार करणे आवश्यक आहे. पुरुष हितांचा रूपात इस्लामी प्रथामध्ये हेरफेर केले गेले आहे. भारतीय मुस्लिम एक तर अशरफ आहेत या गैरअशरफ. अशरफ उच्च सामाजिक वर्ग आहेत आणि पदानुक्रम के अरोही क्रमात सैयद, शेख, मुगल आणि पठान बनले आहेत. हे स्तरीकरण महिलांच्या अंतर्गत उपचारांमध्ये आहे. उदाहरणार्थ, अनेक गैर-अशरफ महिलांना परदा लागू होत नाही, परंतु अशरफ मध्ये पर्दा करण्याची पद्धत आहे.

मुस्लिम तरुणी आणि महिलांची शैक्षणिक स्थिति

अनेकदा मुस्लीम स्त्री हे नाव समोर येताच बंद दारात किंवा पडद्याआड राहणाऱ्या स्त्रीचा चेहरा डोळ्यासमोर येतो .काळानुरूप मुस्लिम समाजातील महिलांच्या जीवनशैलीत , कपड्यांमध्ये आणि बुरख्यात बदल होत आहेत.शतकानुशतके स्त्री स्वातंत्र्याच्या आकाशासाठी तळमळत असताना तिला पहिली लढाई तिच्या धर्माशी लढावी लागली.बदलता समाज , बदलते वातावरण आणि शिक्षणाचे वाढते महत्त्व यामुळे भारतातील मुस्लिम महिलांनी बेड्या झटकायला सुरुवात केली
इतिहास साक्षी आहे की सुशिक्षित लोकांनी समाजात नेहमीच प्रगती केली आहे.व्यक्तीच्या आर्थिक आणि सामाजिक विकासासाठी शिक्षण हे खूप महत्वाचे आहे .पण खेदाची गोष्ट म्हणजे विविध समाज शिक्षणाला विशेष महत्त्व देत आहेत.तोच मुस्लिम समाज आज या बाबतीत अत्यंत मागासलेला आहे . मुस्लिम महिला सामाजिक , आर्थिक आणि शैक्षणिक दृष्टीने अत्यंत मागासलेल्या आहेत.महिलांचे कमी शिक्षित असणे आणि त्यांचे हक्क मिळवण्यासाठी ठोस भूमिका न घेणे हे देखील कारण असू शकते . आपल्या देशात पूर्वीपेक्षा अशिक्षित मुस्लीम मुली आणि महिलांची संख्या जास्त आहे आणि पदवी आणि पदव्युत्तर स्तरावरील परिस्थिती अतिशय चिंताजनक आहे.भारतातील महिलांची साक्षरता दर 50 टक्के आहे .यामध्ये मुस्लिम महिलांचे प्रमाण केवळ 11 टक्के आहे . हायस्कूलपर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या या महिलांची टक्केवारी फक्त 2 आहे आणि पदवीपर्यंत पोहोचल्यानंतर ती फक्त 0 वर आली आहे .फक्त ८१ टक्के उरले आहेत . सध्याच्या समाजात स्त्रियांनी शतकानुशतके मौन मोडले आहे , त्यांच्या वैयक्तिक जीवनाचे उद्दिष्ट आणि तत्वज्ञान , त्यांची मनस्थिती आणि मूड सर्व बदलत

आहे.मुस्लीम महिला आज जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात आपले स्थान सुरक्षित करत आहेत.शिक्षण क्षेत्र असो , विज्ञान असो , क्रीडा असो वा मनोरंजन असो, राजकारण असो वा प्रशासन असो , प्रत्येक क्षेत्रात काही प्रमाणात मुस्लीम स्त्रिया दिसतात , पण ही प्रगती बहुतांशी उच्च आणि उच्च मध्यमवर्गापुरतीच मर्यादित आहे.आजही मुस्लिम समाजात अनेक ठिकाणी समानता आणि स्वातंत्र्य नाही , त्यावर पुरुष , कुटुंब , समाज आणि धर्माचा दबाव आहे.परिणामी मुस्लीम महिलांना गप्प बसून तोंड बंद ठेवण्यास भाग पाडले जात असून ,अत्याचार , शोषण , हुंडाबळी आणि कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी कायदा करण्यात आला आहे .परंतु आजही मुस्लीम महिलांवरील अत्याचार आणि अत्याचारात कोणतीही घट झालेली नाही , याचे मुख्य कारण म्हणजे बहुतांश महिलांना या संदर्भात माहिती नाही आणि त्याबाबत त्यांना माहिती नाही . बेरोजगारी आहे कारण त्यांच्याकडे शिक्षणाचा अभाव आहे आणि त्यांच्याकडे शिक्षण नाही कारण गरिबीचे कारण बेरोजगारी आहे .

भारतातील मुस्लिम समाजातील महिलांची स्थिती वाईट आहे . मुस्लीम स्त्रिया शिक्षण , आर्थिक स्थिती आणि आरोग्याच्या बाबतीत भारतातील सर्वात कमकुवत नागरिक आहेत आणि घटस्फोटासारख्या बाबतीत तर्कशास्त्रीय नियम आणि जुन्या परंपरांनी त्यांना आणखी कमकुवत केले आहे. मुस्लिमांच्या विकासासाठी शतकानुशतके भेदभावाला बळी पडलेल्या महिलांना समान पातळीवर आणणे अत्यंत आवश्यक आहे. भारतातील 14.20 टक्के लोकसंख्या मुस्लिमांची आहे आणि हिंदूंनंतर (80.5 टक्के) दुसरा सर्वात मोठा संप्रदाय आहे. सच्चर समितीच्या अहवालात असे आढळून आले आहे की मुस्लिमांमध्ये शाळा नोंदणीचे प्रमाण सर्वात कमी होते परंतु त्यात लक्षणीय सुधारणा झाली आहे. शिक्षण हे सामाजिक-आर्थिक स्थिती सुधारण्याचे साधन आहे, असे समाजाचे मत असल्याचे दिसून येते. भारतातील इतर धार्मिक गटांच्या तुलनेत मुस्लीम समुदाय मागे असल्याचे अहवालाने पुष्टी केली आहे. मुस्लिमांमध्ये गळतीचे प्रमाण सर्वाधिक आहे आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणानंतर लक्षणीयरित्या वाढत आहे. मुस्लिमांमध्ये उच्च माध्यमिक प्राप्तीचे प्रमाणही कमी आहे. हे लक्षात घेणे मनोरंजक आहे की 64.3% मुस्लिम ग्रामीण भागात राहतात आणि त्यांचा साहित्यिक दर 59.1%

आहे. तथापि, केवळ 52.7% साक्षर असलेल्या ग्रामीण मुस्लिमांची परिस्थिती वाईट आहे आणि त्यांच्यापैकी ग्रामीण महिला साक्षरतेचे प्रमाण अधिक खाली आहे. राष्ट्रीय नमुना सर्वेक्षणाने त्यांच्या 71 व्या फेरीत (2014) नोंदवले आहे की माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक स्तरावर सर्वात कमी एकूण उपस्थिती गुणोत्तर 'इस्लाम' धर्माच्या संदर्भात अनुक्रमे 71 टक्के आणि 47 टक्के नोंदवले गेले आहे आणि असे दिसून आले आहे की मुस्लिम महिलांमध्ये निव्वळ उपस्थितीचे प्रमाणही सर्वात कमी होते, ज्यांचे प्रमाण माध्यमिकमध्ये 40 टक्के, उच्च माध्यमिकमध्ये 24 टक्के आणि उच्च माध्यमिक स्तरावरील 06 टक्के होते.

मुस्लिम समाजातील शैक्षणिक मागासलेपणाचे एक प्रमुख कारण लैंगिक असमानता असल्याचे आढळून येते. शिवाय, असे नोंदवले गेले की मुलीच्या शिक्षणाबद्दल नकारात्मक वृत्ती आणि कमीत कमी आकांक्षा, अल्पवयीन विवाह आणि मुलींना घरगुती कामात गुंतवून ठेवण्याची जुनी सांस्कृतिक पसंती त्यांना शिक्षणापासून रोखते.

मुस्लिम महिलांची स्थिती बदलली आहे कारण आता त्या वृद्धत्वाच्या कलंकातून बाहेर आल्या आहेत आणि राष्ट्रीय पुनर्निर्माणाच्या मोठ्या कार्यात भाग घेत आहेत. मात्र, त्यांची शैक्षणिक स्थिती अजूनही दयनीय आहे. त्यांची आर्थिक परिस्थिती, समाजातील नेतृत्व, शाळांमध्ये शाळा आणि संसाधनांचा अभाव आणि गळतीचे उच्च प्रमाण ही कारणे आहेत. सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय आणि पायाभूत संरचनात्मक घटकांच्या संदर्भात भारतातील मुस्लिमांमधील शिक्षणातील मागासलेपणाचा विचार केला जातो. जोपर्यंत मुस्लीम महिलांचा संबंध आहे, हे सामान्य आहे की त्या अत्यंत वंचित आहेत. तथापि, AISHE (2019) ने नोंदवले की अनुसूचित जातीचे विद्यार्थी 14.9 टक्के आणि अनुसूचित जमातीचे विद्यार्थी एकूण नोंदणीपैकी 5.5 टक्के, 36.3 टक्के विद्यार्थी इतर मागासवर्गीय आणि मुस्लिम अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांची नोंदणी केवळ 5.23 टक्के आहे.

मुस्लिम तरुणी आणि महिलांचे शिक्षणाचे प्रमाण :

युनिफाइड डिस्ट्रिक्ट इन्फॉर्मेशन सिस्टम फॉर एज्युकेशन प्लस (यूडीआयएसई+) आणि सर्वांच्या डेटाच्या विश्लेषणातून तयार करण्यात आलेल्या अहवालात म्हटले आहे की, 2020-21 मध्ये 18-23 वयोगटातील मुस्लिम विद्यार्थ्यांमधील उच्च शिक्षणातील नोंदणीमध्ये 8.5% पेक्षा जास्त घट झाली आहे. भारतीय उच्च शिक्षण सर्वेक्षण (AISHE).

2019-20 मध्ये 21 लाख मुस्लिम विद्यार्थ्यांनी उच्च शिक्षणासाठी नोंदणी केली होती, तर 2020-21 मध्ये ही संख्या 19.21 लाखांवर आली.

नॅशनल इन्स्टिटट्यूट ऑफ एज्युकेशनल प्लॅनिंग अँड ॲडमिनिस्ट्रेशनचे माजी प्राध्यापक अरुण सी. मेहता यांनी “भारतातील मुस्लिम शिक्षणाची स्थिती” हा अहवाल तयार केला आहे.

2016-17 मध्ये 17,39,218 मुस्लिम विद्यार्थ्यांनी उच्च शिक्षणासाठी नोंदणी केली होती, 2020-21 मध्ये ही संख्या वाढून 19,21,713 झाली. तथापि, 2020-21 मध्ये, उच्च शिक्षणातील मुस्लिम नोंदणी 2019-20 मधील 21,00,860 विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत 19,21,713 विद्यार्थ्यांवर घसरली, अशा प्रकारे पूर्ण अटींमध्ये 1,79,147 विद्यार्थ्यांची घट दिसून आली,” अहवालात म्हटले आहे.

एकूण नोंदणी केलेल्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत उच्च शिक्षणात प्रवेश घेतलेल्या मुस्लिम विद्यार्थ्यांच्या टक्केवारीतही किंचित घट झाली, 2016-17 मधील 4.87 वरून 2020-21 मध्ये 4.64 पर्यंत घसरली.

या अहवालात असे म्हटले आहे की माध्यमिक स्तरावरील 18.64% मुस्लिम विद्यार्थ्यांनी शाळा सोडल्या, जे सर्व विद्यार्थ्यांच्या 12.6% गळती दरापेक्षा जास्त आहे.

शैक्षणिक वर्ष 2020-21 च्या आकडेवारीवरून असे दिसून आले आहे की उच्च शिक्षण स्तरावर मुस्लिम मुलींची एकूण नोंदणी 50.32 टक्के होती. हे महिला प्रतिनिधित्वाच्या दृष्टीने प्रगती दर्शवत असले तरी, उच्च शिक्षणात मुस्लिम विद्यार्थ्यांच्या नावनोंदणीमध्ये अजूनही लक्षणीय लैंगिक तफावत आहे हे मान्य करणे आवश्यक आहे.

याव्यतिरिक्त, हे ओळखणे महत्त्वाचे आहे की उच्च शिक्षणासाठी अधिक मुस्लिम मुलींची नोंदणी करण्यात केलेली प्रगती कदाचित पूर्णतः समाधानकारक मानली जाणार नाही जर अनेक मुस्लिम विद्यार्थी उच्च माध्यमिक स्तरापर्यंत पोहोचले नाहीत. हे शैक्षणिक प्रवेश आणि गुणवत्तेकडे लक्ष देण्याचे महत्त्व अधोरेखित करते, ज्यामुळे अधिक विद्यार्थी मूलभूत स्तरांच्या पलीकडे त्यांचे शिक्षण सुरू ठेवू शकतात.

धोरणकर्ते आणि शैक्षणिक संस्थांनी या डेटा-चालित अंतर्दृष्टीचा उपयोग सर्व स्तरांवर मुस्लिम विद्यार्थ्यांमधील शैक्षणिक प्राप्तीमधील लैंगिक अंतर हाताळण्यासाठी सर्वसमावेशक धोरणे तयार करण्यासाठी केला पाहिजे. मुस्लिम समाजातील पुरुष आणि महिला विद्यार्थ्यांना समान संधी आणि समर्थन प्रदान करून, भारत देशाच्या सर्वांगीण विकासात योगदान देऊन अधिक न्याय्य आणि सर्वसमावेशक उच्च शिक्षण प्रणाली तयार करण्यासाठी कार्य करू शकतो

उच्च शिक्षणातील मुस्लिमांच्या एकूण नोंदणी प्रमाण (GER) मध्ये गेल्या काही वर्षांमध्ये सुधारणा दिसून आली आहे, 2016-17 मध्ये 8.24 टक्क्यांवरून 2020-21 मध्ये 8.91 टक्क्यांपर्यंत वाढ झाली आहे. 2019-20 मध्ये सर्वोच्च GER 9.79 टक्के नोंदवले गेले असले तरी पुढील वर्षी त्यात घट झाली. ही प्रगती असूनही, मुस्लिम विद्यार्थ्यांचा GER राष्ट्रीय सरासरी 27.3 टक्क्यांपेक्षा लक्षणीयरीत्या कमी आहे, हे दर्शविते की विविध आव्हाने अजूनही मुस्लिम विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणात प्रवेश घेण्यापासून परावृत्त करतात.

मुस्लिम विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण घेण्यापासून रोखणाऱ्या अडथळ्यांमध्ये आर्थिक अडचणी, दर्जेदार शिक्षणासाठी मर्यादित प्रवेश आणि सामाजिक आणि सांस्कृतिक घटकांचा समावेश असू शकतो. या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी आणि अधिक न्याय्य समाजाची निर्मिती करण्यासाठी, खाली नमूद केल्याप्रमाणे विशिष्ट पावले सुरू केली जाऊ शकतात:

आर्थिक सहाय्य प्रदान करा: आर्थिकदृष्ट्या वंचित मुस्लिम विद्यार्थ्यांना आर्थिक सहाय्य ऑफर केल्याने उच्च शिक्षणाशी संबंधित आर्थिक भार कमी होण्यास मदत होईल. मुस्लिम विद्यार्थ्यांच्या गरजेनुसार शिष्यवृत्ती, अनुदान आणि शैक्षणिक कर्जे त्यांना उच्च शिक्षण घेण्यासाठी प्रोत्साहित करू शकतात.

शिष्यवृत्ती आणि अनुदान वाढवा: मुस्लिम विद्यार्थ्यांना स्पष्टपणे लक्ष्य करून शिष्यवृत्ती आणि अनुदानांची संख्या वाढवण्यामुळे त्यांना प्रोत्साहन मिळेल आणि त्यांना उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश मिळेल. या आर्थिक मदतीमुळे नावनोंदणीला प्रोत्साहन देण्यात लक्षणीय फरक पडू शकतो.

दर्जेदार शिक्षणाचा प्रवेश सुधारणे: ग्रामीण आणि कमी सुविधा असलेल्या भागातील मुस्लिम विद्यार्थ्यांना दर्जेदार शिक्षणाची उपलब्धता सुनिश्चित करणे अत्यावश्यक आहे. या प्रदेशांमध्ये अधिक शाळा आणि शैक्षणिक सुविधांची स्थापना करणे आणि त्यांच्या पायाभूत सुविधा आणि अध्यापन दर्जा सुधारणे यामुळे विद्यार्थ्यांची उच्च शिक्षणात प्रगती होण्याची शक्यता वाढू शकते.

मुस्लिम तरुणी आणि महिलांच्या शैक्षणिक मागासलेपणाची कारणे :

- कुटुंबाची गरीब आर्थिक परिस्थिती आणि लवकर लग्न.
- पालक अशिक्षित आहेत आणि लग्न करून गृहिणी राहतील अशा मुलींच्या शिक्षणाची किंमत त्यांना दिसत नाही.
- ग्रामीण भागात स्त्रिया घरगुती कामात गुंतलेल्या असतात आणि त्यांना घराबाहेर पडण्याची परवानगी नसते.
- आर्थिक भार हा स्त्रीशिक्षणावर परिणाम करणाऱ्या मुख्य घटकांपैकी एक आहे. कारण बहुतेक पालकांची आर्थिक पार्श्वभूमी खराब आहे आणि ते प्राथमिक कामांमध्ये गुंतलेले आहेत.
- शिक्षणाच्या वाढीसाठी सरकारी हस्तक्षेप अपयशी
- मुस्लीम मुलींच्या गळतीचे मुख्य कारण म्हणजे मुलींचे लवकर लग्न यासारखे सामाजिक घटक
- मुस्लिमांमध्ये स्त्री शिक्षणाबाबत नकारात्मक दृष्टीकोन

संशोधनाचे उद्देश्य :

1. मुस्लिम महिलांची सामाजिक आणि शैक्षणिक पूर्वी आणि सद्य स्थिति जाणून घेणे.

2. मुस्लिम महिलांच्या सामाजिक समस्या जाणून घेणे

3. समाजातील महिलांच्या दर्जा व भूमिका विषयी जाणून घेणे.

4. मुस्लिम महिलांच्या शैक्षणिक विकासातील अडथळे व त्यांची कारणे जाणून घेणे.

5. मुस्लिम महिलांच्या शिक्षणातील अडथळे यावर उपाययोजना करणे.

गृहीतकृत्य:

1. मुस्लिम समाजातील धार्मिक परंपरा व प्रथा मुळे महिला मुस्लिम महिलांचा शैक्षणिक सामाजिक दर्जा असमाधानकारक आहे.

2. मुस्लिम मुलींच्या विकासातील लिंगभेद हा सर्वात मोठा अडथळा आहे.

3. मुस्लिम महिलांच्या उच्च शिक्षणातील प्रमाण अत्यल्प आहे.

4. मुस्लिम समाजात शरियत नुसार दर्जा बहाल केला जातो.

5. मुस्लिम समाजातील महिलांच्या शिक्षणात वाढ झाल्यास ते स्वावलंबी बनतील.

संशोधन पद्धती :

संशोधन विषयाची निवड झाल्यानंतर तथ्य माहिती गोळा करण्यासाठीची पहिली पायरी आहे संशोधनकर्त्याने मुस्लिम महिलांच्या सामाजिक शैक्षणिक स्थितीचा समाजशास्त्रीय अभ्यास विशेष संदर्भ: लातूर जिल्हा असा निवडला प्रस्तुत विषय सामाजिक समस्या व देश विकास समाज परिवर्तन या संबंधित आहे. संशोधनामुळे मान्य झालेल्या नवीन तथ्यांच्या आधारावर प्रस्थापित ठरलेल्या सिद्धांतांत काही बदल करण्याची आवश्यकता स्पष्ट झाली, तर अशा सिद्धांताची नव्याने मांडणी करण्यासाठी संशोधनाची गरज पडते. शैक्षणिक संशोधन पद्धतीचे वर्गीकरण खालील तीन पद्धतीत करण्यात येते. यामध्ये मूलभूत संशोधन, उपयोजित संशोधन आणि कृती संशोधन असे तीन प्रकार पडतात

प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करण्यासाठी विश्लेषणात्मक, सर्वेक्षणात्मक आणि सांख्यिकीय संशोधन पद्धतीचा उपयोग करण्यात येणार आहे.

नमुना निवड पद्धती :

नमुना हा समग्र किंवा विश्वातून निवडण्यात आलेला भाग असतो या विश्वातील एका घटकास किंवा सदस्यास नमुना असे म्हणतात विश्व किंवा समग्रहातील काही प्रतिनिधिक नमुन्यांची निवड करणे म्हणजे नमुना निवड होय वरील दृष्टिकोनानुसार आधारित संशोधकाने वेळ श्रम पैसा याचा विचार करून पुढील दोन नमुना निवड पद्धतीचा वापर केलेला आहे.

या नमुना पद्धतीतून उत्तरदाते म्हणून लातूर जिल्ह्यातील प्रत्येक तालुक्यातील 20 या प्रमाणे 10 तालुक्यातून 200 मुस्लिम महिलांची निवड केली आहे.

1. **संभाव्यता नमुना निवड पद्धती :**

या पद्धतीत समग्रहातील प्रत्येकीकाला निवडण्याची सर्वांना समान संधी प्राप्त झालेली असते म्हणून संशोधकाने तथ्य संकलन करण्यासाठी या नमुना निवड पद्धतीतील लॉटरी पद्धत, ग्रीड पद्धत, कोटा पद्धत, आणि कार्ड पद्धतीचा वापर करून लातूर जिल्ह्यातील 10 तालुक्यातील 20 या प्रमाणे 200 उत्तरदात्यांची निवड केलेली आहे.

तथ्य संकलन पद्धती :

संशोधकाने समग्राची निवड केल्यानंतर त्या समग्रातुन तथ्य संकलन करण्यासाठी पुढील प्रमाणे तथ्य संकलन पद्धत निवडली. समग्रहातील व्यष्टिनुसार अध्ययन करून तथ्य गोळा करण्यासाठी संशोधकांनी तथ्य संकलनातील विविध पद्धतींचा अभ्यास करून त्यापैकी अनुरूप अशा पद्धतीने स्वीकारली त्यापैकी तथ्य संकलनाची व्याख्या करणे गरजेचे ठरते.

सामाजिक तथ्य व्यवहारांचा विचार अनुभव व क्रिया असा पक्ष आहे की ज्यांचे निरीक्षण वस्तुनिष्ठ रूपात शक्य आहे आणि जे एका विशिष्ट तऱ्हेने व्यवहार करण्यास बाह्य करते सामाजिक शास्त्रात ही ज्ञानेंद्रियांच्या आधारे होणारा स्थिती बोधवा निरीक्षण हा तथ्य प्राप्तीचा आधार आहे वरील दृष्टीकोनाला लक्षात घेऊन पुढील तथ्यसंकलन साधनांची निवड केलेली आहे

1.**मुलाखत-अनुसूची**

हा तथ्य संकलनाचा एक प्रकार आहे. व्यक्तीच्या भावना हेतूनिष्ठता व प्रेरणा यासंबंधीचे ज्ञान मुलाखत तंत्राद्वारे होते. मुलाखती आणि अनुसूची द्वारे व्यक्तीच्या अंतरंगात प्रवेश करता येतो.

म्हणून प्रस्तुत विषयाच्या तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक तंत्रसंकलनातील मुलाखत- अनुसूची या तंत्राचा वापर संशोधकांनी केलेला आहे.

या संशोधन विषयासाठी संशोधकाने लातूर जिल्ह्यातील 200 मुस्लिम महिलांची मुलाखत- अनुसूची द्वारे माहिती संकलन केली.

दुय्यम तथ्य संकलन

प्रस्तुत विषयाच्या तथ्य संकलनासाठी दुय्यम तथ्य संकलना साठी संशोधकाने लातूर जिल्ह्यातील ऐतिहासिक व भौगोलिक लोकसंख्या व कार्यालयीन माहिती करिता पुस्तिका,वैयक्तिक कागदपत्रे, नियतकालिके, मासिके वर्तमानपत्रे, सार्वजनिक साहित्य,ग्रंथे,खाजगी प्रकाशने इत्यादी दुय्यम तथ्य साधनांचा वापर करून माहिती गोळा केलेली आहे

प्रस्तुत अभ्यास विषयासाठी संशोधकाने खालील प्रकरणांचा समावेश केलेला आहे.

प्रकरण 1 ले : प्रस्तावना व संशोधन पद्धती

प्रकरण 2 रे : पारंपरिक शिक्षण पध्दती आणि मुस्लिम शिक्षणाची पार्श्वभूमी

प्रकरण 3 रे : मुस्लिम महिलांची शैक्षणिक स्थिती

प्रकरण 4 थे : तथ्य विश्लेषण आणि सर्वेक्षणात्मक अभ्यास

प्रकरण 5 वे : सारांश आणि निष्कर्ष

संदर्भ ग्रंथसूची

1. भांडारकर पु.ल. - संशोधन पद्धती , महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, पुणे

2. आगलावे प्रदिप - सामाजिक संशोधन पद्धतीशास्त्र, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपुर

3. Muslim women in india (Minority rights group international-Report)ISSN 1 897693478 (1999)

4. Education of muslim women in india- international journal creative research thoughts(ISSN 2326-2882)

5. cencus of india (2011)

   Reports of all india survey of higher education (2021-22)

6. Educationforallindia.com

7. मोरे रामेश्वर- समाजशास्त्राचा परिचय

8. एम.ए. हनफ़ी,एस.ए. हनफ़ी - Higher Education

9. मुखर्जी प्रदीप्ता,देव राप्ती - Womens Education in India

10 जे.एम. खान - The Indian Muslim Women